

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

***Анотація.** У статті розглядаються передумови та складові процесу самовдосконалення, описуються форми, напрямки процесу самовдосконалення. Дається визначення поняття професійного самовдосконалення.*

***Ключові слова:** самовдосконалення, самовиховання, самоосвіта, професійна творчість.*

***Аннотація.** В статье рассматриваются предпосылки и составляющие процесса самосовершенствования, описываются формы, направления процесса самосовершенствования. Дается определение понятия профессионального самосовершенствования.*

***Ключевые слова:** самосовершенствование, самовоспитание, самообразование, профессиональное творчество.*

***Annotation.** The article reviews the prerequisites and components of the process of self-improvement, describes the shape, direction of the process of self-improvement. We give a definition of professional self-improvement.*

***Key words:** self education, self upbringing, self perfect, professional creative.*

Характерною ознакою ХХІ століття стали зміни – неперервні, стійкі і стрімкі. Вони докорінно змінюють життя людини, умови праці, вимагають від неї нових якостей, умінь, нової філософії життя: професійної і соціальної мобільності, неперервної освіти й професійного, духовного самовдосконалення. Проблема розвитку людини стає пріоритетною в умовах сучасної соціокультурної, економічної ситуації. Саморозвиток, самовдосконалення людської особистості, її потенціалу – головний чинник успішності, ефективності реформ в різних галузях, а особливо в освітній. Не випадково професійне самовдосконалення розглядається як специфічний вид професійної діяльності фахівців, як важливий компонент їх підготовки та перепідготовки.

Професійне самовдосконалення, як одна з умов неперервності освіти, являє собою усвідомлений, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетентності та розвиток професійних значущих якостей у відповідності до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та особистісної програми розвитку. У основі цього процесу лежить психологічний механізм подолання внутрішніх протиріч між наявним рівнем професіоналізму

(«Я –реальне професійне») та певним моделюючим (уявним) його станом («Я – ідеальне професійне»).

Ця проблема на теоретико-методологічному рівні розкрита у працях вітчизняних (І. Бех, Б. Вульфов, К. Возіна, В. Зінченко, Л. Кулікова, В. Сластwonін та ін.) та зарубіжних (Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс та ін) дослідників.

Особливий інтерес викликають дисертаційні роботи, присвячені окремим аспектам професійного самовдосконалення особистості, зокрема А.С. Кошолap, В.М. Сич, І.Ю. Склярeнко, С.М. Слободіна, Н.Б. Харчина та ін..

Результати практичної діяльності, а також психолого-педагогічні дослідження засвідчують [5,6], що професійне самовдосконалення завжди є результатом усвідомленої взаємодії спеціаліста із конкретним соціальним оточенням, в ході якого він реалізує потребу виробити в собі такі особистісні якості, які призведуть до успіху у професійній діяльності та в житті загалом.

Метою статті є визначення передумов, складових, форм, напрямків процесу самовдосконалення та обґрунтування поняття професійного самовдосконалення.

Самовдосконалення – явище особистісно-соціальне. При цьому, власне, вплив соціальних умов (у тому числі конкретних соціальних факторів професійної діяльності) на особисте самовдосконалення значною мірою опосередковується особистістю, набуттям нею вже сформованих внутрішніх феноменів, системою особистих вимог.

Таким чином, професійне самовдосконалення спеціаліста – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетентності та розвитку професійно значущих якостей у відповідності із зовнішніми соціальними вимогами, умовами професійної діяльності та особистої програми розвитку.

Джерела професійного самовдосконалення фахівців перебувають у соціальному оточенні. Самовдосконалення як соціальний процес базується на вимогах суспільства і професії до особистості спеціаліста. При цьому, вимоги, які пред'являються спеціалісту, повинні бути вищими за особисті можливості

конкретної людини. Тільки в цьому випадку виникають передумови до самовдосконалення у вигляді внутрішніх протиріч у процесі провідної діяльності спеціаліста, результатом вирішення яких є процес цілеспрямованого розвитку власної особистості [1].

Наступною важливою передумовою, що зумовлює початок процесу самовдосконалення: ставлення самого фахівця до поставлених вимог. Цілком зрозуміло, що при індиферентному (байдужому) ставленні до них ніякої мови про розвиток особистості бути не може. Тільки при усвідомленому прийнятті запропонованих вимог спеціаліст буде відчувати потребу в самовдосконаленні. Саме потреба знаходить свій предмет в образі «Я-ідеальне професійне» і стає мотивом у роботі над собою [7].

Таким чином, якщо джерело професійного самовдосконалення знаходиться в соціальному оточенні, то рушійні сили цього процесу слід шукати всередині особистості – у вигляді мотивів професійного самовдосконалення людини. Звідси й висновок для управлінця: щоб успішно керувати процесом самовдосконалення підлеглих, необхідно вирішувати два завдання – створювати відповідні умови повсякденної професійної діяльності та формувати у них відповідні потреби і мотиви [1].

Метою професійного самовдосконалення є досягнення усвідомленого і засвоєного образу (ідеалу) висококваліфікованого фахівця, професійно компетентної, досвідченої людини. Оскільки самовдосконалення – процес безперервний, який діалектично розвивається, то і мета його, поняття про ідеал постійно змінюються, вимоги до нього постійно зростають. На практиці це проявляється в тому, що мета самовдосконалення, по суті, недосяжна ніколи, вона постійно вислизає як лінія горизонту [2] Отже, межі розвитку особистості не існує.

Професійне самовдосконалення фахівців здійснюється у двох взаємопов'язаних формах – самовиховання і самоосвіта, які взаємно доповнюють один одного, надаючи взаємний вплив на характер роботи людини над собою. Разом з тим це два відносно самостійних процеси, які передбачають як загальні, так і особливі умови їх організації.

Самовиховання виступає як активна, цілеспрямована діяльність людини із систематичного формування та розвитку у позитивних та усунення негативних якостей особистості. Основним же змістом самоосвіти є оновлення і вдосконалення уже наявних у спеціаліста знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності.

Спеціаліст повинен чітко уявляти, що самовдосконалення – це глибоко інтимний, особистісний процес, який не терпить шаблонів, стереотипів, жорстких рамок і директивних вказівок [3]. Змістова сторона процесу самовдосконалення залежить від віку і індивідуальних особливостей конкретної особистості, від займаної посади і характеру професійної діяльності, від рівня керівництва цим процесом з боку керівників та взаємної вимогливості в конкретних виробничих колективах. У той же час, як засвідчують практичні напрацювання та дослідження [5,6], при всій своїй варіативності та суб'єктивності в процесі роботи над собою є щось спільне – у змістовному плані фахівці, як правило, займаються самовдосконаленням за наступними основними напрямками:

- а) розвиток світоглядної і позиційної визначеності, моральності, розширення свого кругозору;
- б) вдосконалення професійних і організаторських якостей;
- в) формування загальної, технічної, правової та педагогічної культури, естетичних і фізичних якостей;
- г) постійне оновлення знань, вдосконалення практичних навичок та вмінь;
- д) формування навичок самостійної роботи над собою, здатності до постійного самовдосконалення, стійкої мотивації особистісного розвитку;
- е) вироблення вміння керувати своєю поведінкою, потребами та почуттями, оволодіння методами і прийомами емоційно-вольової саморегуляції[2].

Практика свідчить, що цей зміст реалізується не у кожній діяльності, не кожна діяльність – є самовдосконаленням. Самовдосконалення передбачає не просте пристосування вчинків до зовнішніх вимогам, а активний розвиток якостей особистості в процесі професійної діяльності.

Саме на цю особливість звертає увагу відомий польський педагог В. Оконь, виокремлюючи в будь-якій діяльності дві сторони – адаптивну та творчу. Адаптація дозволяє фахівцеві ознайомитись і асимілювати (привласнювати) вже наявні напрацьовані підходи, уміння і навички з арсеналу своєї професії, а самостійна творча діяльність повинна дати йому можливість спробувати розвинути власні сили і можливості, шляхом виходу за рамки стереотипних дій та способів і на основі цього «рушити вперед» себе і своєї професійної діяльності. Саме творча сторона діяльності є визначальною в процесі самовдосконалення. На жаль, як свідчать результати експериментальної роботи, більшість фахівців зупиняється у своєму розвитку на рівні адаптаційних процесів [2].

Керівництво процесом самовдосконалення фахівців буде більш ефективним, якщо розглядати його як складну функціональну систему, яка має свою логіку розвитку і відносно самостійні етапи протікання. Структурно процес самовдосконалення фахівців складається з чотирьох основних логічних взаємопов'язаних етапів: самосвідомість і прийняття рішення на самовдосконалення; планування і вироблення програми самовдосконалення; безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань у роботі над собою; самоконтроль і самокорекція цієї діяльності.

Взаємозв'язок і послідовне виконання, завдань чотирьох етапів самовдосконалення призведе до очікуваного результату: вдосконалення професійної підготовки фахівця, розвитку його професійно-значущих якостей. Разом з тим кожен етап володіє значною самостійністю, вирішує певні завдання, без реалізації яких був би неможливий процес професійного розвитку фахівця.

Початком великої і кропіткої роботи фахівця із самовдосконалення виступає етап самопізнання. Самопізнання являє собою складний процес визначення спеціалістом своїх здібностей і можливостей, рівня розвитку якостей, які потрібні особистості. Без цього неможливо ефективно самовдосконалення.

Методично правильно організоване самопізнання здійснюється за трьома напрямками: самопізнання себе в системі соціально-психологічних відносин, в умовах професійної діяльності і тих вимог, які пред'являє до нього ця діяльність; самовивчення рівня компетентності і якостей особистості, яке здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу своїх вчинків, поведінки, результатів діяльності, критичного аналізу висловлювань на свою адресу, самоперевірки себе в конкретних умовах діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з пред'явленими вимогами.

Неодмінною умовою об'єктивності самопізнання виступає адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується самокритичне ставлення фахівця до своїх досягнень і недоліків.

На основі самовивчення та самооцінки, фахівці починають замислюватись над тим, щоб займатися самовдосконаленням. Процес ухвалення рішення на самовдосконалення відбувається, як правило, при глибокому внутрішньому переживанні фахівцями своїх позитивних і негативних сторін особистості. По суті, на даному етапі створюється своєрідна модель майбутньої роботи над собою. Тут важливо зуміти вольовим шляхом подолати самозакоханість, а часом і певну розгубленість перед знову складними завданнями, які постають перед фахівцями.

Рішення на самовдосконалення конкретизується на етапі планування. Планування самовдосконалення – процес багатозначний. Воно пов'язане: з визначенням мети та основних завдань самовдосконалення, як на перспективу, так і на певні етапи життя і діяльності фахівця; з розробки програми (плану) особистісного розвитку; з визначення організуючих основ своєї діяльності з самовдосконалення (вироблення особистих правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів вирішення завдань у роботі над собою). Планування самовдосконалення – справа суто індивідуальна. Разом з тим головне його призначення – допомогти організувати і упорядкувати роботу над собою.

Підготовча робота, проведена на етапі самопізнання і планування, створює надійний «тил» для плідної роботи на подальших етапах. При цьому

неодмінною умовою результативного самовдосконалення виступає систематична і цілеспрямована робота з самовдосконаленню якостей особистості, наявних знань, умінь і навичок. На жаль, слідування правилу сталості виявляється часто непереборної трудностю для спеціалістів з недостатньо сильним характером, схильних до душевної лінії [4].

Ефективність самовдосконалення фахівця значно зростає, якщо він докладе достатніх зусиль і на етапі самоконтролю і на етапі самокорекції. Сутність діяльності фахівця на даному етапі полягає в тому, що він контролює роботу над собою, постійно тримає її в полі своєї свідомості (рефлексія) і на цій основі своєчасно встановлює (або запобігає) можливі відхилення реалізованої програми самовдосконалення від заданої, планує, вносить відповідні корективи до плану подальшої роботи. З цією метою керівники всіх ступенів можуть рекомендувати фахівцям вести щоденники, плани, розклади і т.д., в яких методом самозвіту відображати зміст, характер роботи над собою, як правило, за минулий день, тиждень, місяць. Окрім поліпшення контролю, це значно збільшить і кількість фахівців, які працюють над собою, - тут спрацьовують специфічні психологічні механізми: якщо завдання записані, зафіксовані на папері, то в людини істотно підвищується відповідність за її реалізацію [6].

Отже, процес професійного самовдосконалення фахівців складається з:

– внутрішньої характеристики: а) Я-професійно ідеальне: творчий професійний світогляд; стійка мотивована стратегія професіоналізації; продуктивна технологія самовдосконалення; активний та оптимальний робочий стан; б) показники самовдосконалення: наполегливість та ініціатива у розвитку особистості знань, умінь та навичок; мотивація самовдосконалення; чутливість до ситуацій самовдосконалення; впевненість у своїх силах та надія на успіх; творчість та завзятість в досягненні мети; рівень домагань; внутрішній локус контролю; адекватність самооцінки; в) Я-професійно реальне: рівень професійної компетентності (знання, вміння, навички, професійна позиція та ін.); рівень розвитку професійно значущих якостей; рівень розвитку здібностей до самовдосконалення;

– зовнішні фактори: загальне природне, соціальне, духовне середовище; походження, сім'я; безпосередньо умови та фактори професійної діяльності; ситуативні зв'язки, залежності; ситуативні події в житті, досвід успіхів та невдач.

Виходячи з вище окресленого, самовдосконалення розглядається як похідна взаємодія у певний момент внутрішніх (особистісних) характеристик та зовнішніх факторів (факторів соціального оточення), які призводять до виникнення позитивного потенціалу розвитку спеціаліста.

Література

1. *Вербицкий А. А.* Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / Вербицкий А. А. – М. : [б.и.], 1991. – 198 с.
2. *Деминский А. Ц.* Научные основы конструирования дидактических моделей тренера-преподавателя к работе в системе образования / Деминский А. Ц. – Кировоград : [б.и.], 1998. – 200 с.
3. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология : учебник / Зимняя И. А. – М. : [б.и.], 2006. – 287 с.
4. *Кузьмінський А. І.* Педагогіка : [навч. посіб.] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : [б.в.], 2004. – 300 с.
5. *Педагогічна майстерність вчителя : навч. посіб. / за ред. В. М. Гриньової, С. Т. Золотухіної.* – Х. : ОВС, 2006. – 240 с.
6. *Психология и педагогика : учеб. пособ. / под ред. К. Л. Абульхановой, Н. В. Васиной.* – М. : [б.и.], 1998. – 269 с.
7. *Хьелл А.* Теория личности : основные положения, исследования и применения / А. Хьелл, Д.Зиглер. – СПб. : Питер, 2002. – 320 с.

Форма заявки на участь у конференції:

Прізвище – Троценко
ім'я –Наталія
по батькові –Євгенівна
Домашня адреса, індекс – 02068, м. Київ, вул. Драгоманова 1к, кв. 225
Телефон домашній, – 044-362-36-82
мобільний – 066-740-36-82
E-mail: – rc_kiev@hotmail.com
Організація – Київський університет імені Бориса
Грінченка Інститут психології і соціальної педагогіки
телефон, факс (з кодом міста) – 044-553-97-87
Науковий ступінь –
вчене звання –
посада – завідувач навчально-методичним центром
соціально-психологічних тренінгів